

Devam Eden Çalışmalar: Türk Dilinde İkilemeler
(Tarihî Dönem Orta Asya Metinlerinden) - Mehmet Ölmez

IJOUS dergisinin 3. cilt 1. sayısından itibaren; dünyadaki çeşitli akademik dergilerin İngilizce Working Papers, Almanca berichte gibi başlıklar altında yer verdiğine benzer şekilde, *Devam Eden Çalışmalar* başlığıyla yeni bir bölüm açmış, araştırmacıları bu bölümde, uzun zamandır devam eden ve henüz yayına hazır olmayan eserlerinin, süren projelerinin mevcut durumu hakkında bilgi vermeye davet etmiştik. Bundan sonraki sayılarda da araştırmacılardan bu şekilde yazılar gelmesi durumunda bu başlık altında değerlendireceğiz.

Bu bağlamda, uzun yıllardır devam eden çalışmalarımın bir ürünü olarak ikilemeler üzerine yayımlamayı amaçladığım kitap çalışmamın geldiği aşama ve içeriği hakkında okuyuculara bilgi vermek istiyorum.

İkilemeler tarihî metin yayımlarında yayıncının ‘eli ayağı’, zor durumda kaldığında çözüm ortağı, metin tamirinde ise elindeki en sağlam malzeme, delildir. Bu görüşü desteklemek amacıyla kaleme aldığım *odug sak* yazısında önceleri *udugsak* şeklinde okunan sözün iki ayrı söz olduğunu, ilk sözün de *u-* ile değil de *o-* ile okunması gerektiğini tarihî dönemlerden ve günümüz Türk dillerinden örneklerle ortaya koymuştum. Bu konudaki birçok eserin editörlüğünü yapmıştım (bk. Z. Ölmez, 1997 ve sonrası → M. Ölmez 2017’de yer alan kaynaklar), Eski Uygurca metin çalışması yapan hemen hemen her öğrencim de çalışmasında ikilemelere yer vermişti. İki ayrı yazımda yaklaşık 2500’e yakın ikilemeye yer vermiş (M. Ölmez, 2017, 2022) hatta öğrencilerimle birlikte farklı Uygurca metinlerdeki ikilemeleri ele almıştım (bk. G. Aris, S. Sevim, Z. P. Can). İşte bütün bu çalışmaları, başka meslektaşlarımın çalışmaları ışığında bir araya getirerek geniş bir ikileme verisini kitap olarak yayımlamayı amaçladım. Elbette konuyla ilgili sadece burada andıklarım değil, daha fazlası kitapta yer almaktadır (geniş bir kaynakça için Ölmez 2017’ye bakınız).

Aşağıda, önceki çalışmalarıma ne tür eklemeler yaptığımdan örnekler bulacaksınız:

Tamamen yeni örnekler:

alaşuk turuk “zayıf, bitkin / schwach”: *érinçkençig érinç yok çıgay alaşuk turuk açmış usmuş* „erbärmlich, elend, arm₂, schwach₂, hungriç und durstigi“ Apo143.

alı- bulul- “bulunmak, elde edilmek // erlangt werden” BT 13 (UW, OTWF): *alılmış bululmuş* „erlangt₂“ BT XIII (?) 188:37.

Daha önce yer verilen ikilemelerin türemiş şekilleri, yeni versiyonları:

Öncesi: **alış bəriş** “ticaret, alışveriş” (BT IX 61v12, Schilling)

Yenilik: **alışsız bərişsiz** “alışverişi olmayan, alışverişsiz, bağlantısı olmayan // ohne Empfangen und ohne Geben” ShoAbhiY.

Öncesi: **ésilmez koramaz** “eksilmez, azalmaz, zarar görmez, tahrip olmaz” (ShoRosia)

Yenilik: **ésilmeksiz koramaksız** “eksilmeden, azalmadan, azalmayan / ohne Abnahme, ohne Verminderung” (Suv 56,3-4; OTWF)

Önceden sadece maddebaşı olarak yer alan ikilemelere örneklerin eklenmesi:

alkın- yokad- “ortadan kalkmak, yok olmak, sona ermek / aussterben” (U III 29.36, Schilling; HT VII 847): *tagayları sön alkınu yoka[du] tüketmiş erdi* „die männlichen Verwandten [seiner Mutter] waren mit der Zeit ausgestorben₂“ HtPar 44:19 (UW Nb); *burhanlar uruğı üzülmez kılça egsümez teğsilmez artamaz buzulmaz alkınmaz yokadmaz* „... der Same der Buddhas ist unvergänglich, wird nicht um ein Haar vermindert und verändert, verrottet₂ nicht und verschwindet₂ nicht“ (u. ä.) TT VI 206 (UW Nb)

alkınçsız tüketinçsiz “sonsuz, yok olmayan, kalıcı / unerschöpflich” (AYS 504.13, Schilling): ... *teğsilmeki artamakı yme alkınçsız tüketinçsiz* tetir „... das Sich-Verwandeln und Vergehen [der Lebewesen] ist unerschöpflich₂“ Warnke 292

Önceki ikilemelere katkı sunacak yan şekillerinin, zıtlarının eklenmesi:

Öncesi: **iç içegü** “iç taraf” (TT X 548, Schilling)

Yenilik: **ıç taş** “ıç dış / Inneres, innerer”: **ıçdınkı taşdınkı adkangu** *uğuşlarığ meñilig körür* “ıçerideki dıřarıdaki² duyu organlarını mutlu görür.” (UigTot. 881); *ıçtinli taştınlı* BT XXXVII He11

Uygurca ikilemelerden önce, sayıları az da olsa, runik harfli Türkçe belgelerdeki ikilemeler yer alır:

āçsık tosık “açlık ve tokluk”, *adıl- az-* “ayrılmak ve sapmak”, *agış barım* “mal mülk”, *alkın- arıl-* “tükenmek ve mahvolmak, bitmek, tükenmek”, *arkış tērkiş* “kervan kabile”,

Uygurca ikilemeleri *Dıvānu Lugāti 't-Turk'*ten alınan örnekler izler: **aħsağ boħsağ** 234/117b; **alım bėrim** 359/180a, 373/187a; **ārđı yowdı** 471/236a

Karahanlı Türkçesi dönemine ait ikilemeler en çok Kutadgu Bilig’denir. Bunlara başta Zühal Ölmez’in çalışması olmak üzere, yeni çalışmalardan da yararlanılarak yer verilmiştir:

aç tok aç-tok; açlık tokluk: *isig tumlığ aç tok yadağ hem yalıñ / kılıç baldu ok yir ay ilig biliñ* | “Onlar sıcakta, soğukta aç, tok, yaya ve çıplak halde; kılıç, balta ve ok darbelerine maruz kalırlar; ey hükümdar bunu bil” (KB 2961)

açığ süçig acı-tatlı: *uluğ sen olar boldı sinde kiçig / kiçigke uluğ boldı açığ süçig* | “Sen büyüsun, onlar senden küçüktür; büyük küçüğe karşı daima lütufkâr ve müşfik olur” (KB 4531)

açıgli toduğlı acıkan ve doyan: *apa oğlanın barça erklig bayat / açıgli toduğlı törüttü bu at* | “Kadir Tanrı insanoğullarının hepsini acıkan ve doyan mahluklar olarak yarattı ve onlara böyle ad verdi” (KB 3663)

Harezmi Türkçesi döneminden:

aç suwsız, aç tok, aç- susa-, yum- aç-, açığ sasıg, açlık susaglık

Konusu başlı başına ikilemeleri ele alan çalışmamız:

Ölmez, Mehmet, “Eski Uygurca *odug sak* İkilemesi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 8 (1998): 35-47.

Ölmez, Mehmet, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Sayı: 63, 2017, Haziran: 243-311.

Ölmez, Mehmet, “Eski Uygurcada İkilemeler Üzerine – 2”, *International Journal of Old Uyghur Studies*, 4/1, 2022: 38-94

- Ölmez, Mehmet, Gönül Aris: “Eski Uygurca Ölüler Kitabı’ndaki İkilemeler Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Sayı: 67, 2019, Haziran: 39-64.
- Ölmez, Mehmet, Simge Sevim: “Kşanti Kılğuluk Nom Bitig’e Özgü İkilemeler”, *Türkiyat Mecmuası*, 29,2 (2019): 499-524.
- Ölmez, Mehmet, Zeynep Pınar Can, “Eski Uygurca Abhidharma Metinlerindeki İkilemeler”, *International Journal of Old Uyghur Studies*, 2-2 (2020): 211-238.